

مکاهی نوبه نحو عربی

»

پروفسور ابن مضاء قرطبی

دکتر زمراسعیدی

(مدرس دانشگاه فرنگیان)

سرشناسه	سعیدی، زهرا، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدیدآور	نگاهی نو به نحو عربی در پرتو آراء ابن مضاء قرطبی / زهرا سعیدی.
مشخصات نشر	تهران : طراوت، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۱۷۵ ص.
شابک	978-600-6530-51-2
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ص. ۱۶۹ - ۱۷۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	ابن مضاء قرطبی، احمد بن عبدالرحمن، ۵۱۳-۵۹۲ق. -- نقد و تفسیر
موضوع	زبان عربی -- نحو
موضوع	زبان عربی -- اعراب
موضوع	Arabic language -- Vocalization
رده بندی کنگره	۴۶۰/۶۰ الف/۱۳۹۵۱۸۵ س۷
رده بندی دیویی	۴۹۲/۷۵۰۹۱
شماره کتابشناسی ملی	۴۵۷۶۸۱

نگاهی نو به نحو عربی
در پرتو آراء ابن مضاء قرطبی
دکتر زهرا سعیدی
(مدرس دانشگاه فرهنگیان)

نشر طراوت

تاریخ و نوبت چاپ: اول ۹۵	شماره: ۵۰ جلد
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۳۰-۵۱-۲	قیمت: ۸۰۰ تومان
صفحه آرا: مطهره ربیعی	ویراستار: دکتر عفت نجار نوبری
تلفن: ۰۹۱۰۱۶۰۳۴۲۵	۰۹۱۲۵۸۴۶۱۰۹

اسما: taravat1347@yahoo.com

فهرست مطالب

۱۱	 مقدمه
۱۳	 فصل اول: تاریخچه علم نحو
۱۴	 علت پیدایش علم نحو
۱۵	 منشأ علم نحو (تفکیک عربی یا دستور زبان یونانی)
۱۶	 اولین موضوع نحوی
۱۶	 اولین نگارنده علم نحو
۱۸	 نامگذاری این علم تحت عنوان «نحو»
۱۹	 ورود قیاس در علم نحو
۱۹	 ادوار نحو عربی
۲۰	 تاریخچه کتاب‌های نحوی
۲۲	 مکاتب نحوی
۲۳	 نظریه عامل در نحو بصره
۲۴	 قیاس در نحو بصری
۲۵	 بزرگان مکتب بصره
۲۵	 مکتب کوفه
۲۵	 زمان پیدایش مکتب کوفه
۲۶	 پدیدآورندگان مکتب کوفه
۲۷	 بزرگان مکتب کوفه
۲۸	 منابع و مراجع نحو کوفی
۳۰	 ویژگی‌های کلی مکتب کوفه
۳۱	 اختلافات مکتب بصره و کوفه
۳۴	 مکتب بغداد
۳۴	 روش نحو بغداد و اساتید آن
۳۶	 مکتب اندلس
۳۶	 روش نحو اندلس و اساتید آن
۳۷	 علمای مشهور اندلس
۳۸	 ویژگی‌های مکتب اندلس

۳۹	تطبیق با مکتب ظاهری.....
۴۱	مکتب نحوی مصر.....
۴۱	اساتید مکتب نحوی مصر و روش نحوی آنها.....

۴۳	فصل دوم: عصر ابن مضاء قرطبی و زندگی او.....
۴۴	عصر موحدین و ابن مضاء قرطبی.....
۴۴	ویژگی‌های عام حکومت موحدین.....
۴۵	اوضاع سیاسی در عصر ابن مضاء قرطبی.....
۴۸	اوضاع اجتماعی و اقتصادی.....
۴۹	جنبش علمی در عصر موحدین.....
۴۹	شرایط فرهنگی.....
۵۱	اوضاع ادبی و فکری.....
۵۲	زندگی ابن مضاء قرطبی.....

	فصل سوم: مختصات سبک‌های نحوی تا عصر ابن مضاء قرطبی و دلایل و انگیزه‌های وی
۵۷	در اتخاذ شیوه‌ای متفاوت نحوی.....
۵۸	رابطه زبان و نحو عربی با فرهنگ‌های پیشین و مهم‌ترین بازتاب این ارتباط.....
۵۹	سلطه قانون سببیت یا همان اصل علت و معلولی بر مسایل مختلف نحوی.....
۵۹	نظرات دهگانه ارسطو و اعمال آن بر تقسیمات نحوی.....
۶۰	سلطه علم کلام و جدل بر تحقیقات نحوی.....
۶۱	جمود حاکم بر نحو و مهم‌ترین مظاهر آن.....
۶۱	توقف استشهاد به زبان در یک عصر معین.....
۶۳	توجه به گروه محدودی از عرب در شواهد نحوی.....
۶۳	سلطه قیاس بر نحو و از بین رفتن استقراء و ملاحظه.....
۶۵	زندگی ابن مضاء قرطبی و میزان تأثیرپذیری وی از اوضاع عصر خود.....
۶۶	فرهنگ ابن مضاء قرطبی و تأثیر آن در افکار نحویاش.....
۶۶	مذهب فقهی ابن مضاء قرطبی و تأثیر آن بر اندیشه نحویاش.....

۶۹	فصل چهارم: معرفی نظرات ابن مضاء قرطبی در باب علم نحو.....
۷۰	آرای ابن مضاء قرطبی و دیدگاه‌های متفاوت پژوهشی‌اش در نحو.....
۷۱	رد نظریه عامل.....
۷۳	رد تقدیر معمولات.....

۷۳	ردّ عقاید نحویان کوفی و بصری در باب تنازع.....
۷۴	دیدگاه ابن مضاء قرطبی دربارهٔ موضوع اشتغال.....
۷۴	دیدگاه ابن مضاء قرطبی دربارهٔ فعل مضارع منصوب پس از فاء سببیه و واو معیه.....
۷۵	بی‌اساس خواندن علت‌های دوم و سوم.....
۷۶	فسخ قیاس.....
۷۷	بی‌اساس دانستن تمرین‌های غیر عملی.....
۷۷	دیدگاه شوقی ضیف دربارهٔ نظرات نحوی ابن مضاء قرطبی.....
۸۰	ممنوعیت تأویل و تقدیر در صیغه‌ها و عبارات از دیدگاه شوقی ضیف.....
۸۳	فصل پنجم: معنی کتاب الردّ علی النحاة و بررسی آراء ابن مضاء قرطبی.....
۸۴	مباحثی در باب عامل.....
۸۴	خاستگاه فکر «عامل نحوی».....
۸۵	نقطهٔ شروع بحث علت نحوی.....
۸۶	عامل از دیدگاه نحویان.....
۸۷	عمل از دیدگاه نحویان.....
۸۸	نظریه عامل از قول قدماء.....
۹۰	عامل در زبان‌شناسی نوین.....
۹۲	نظر نحویان اندلسی دربارهٔ مبحث عامل.....
۹۵	طبقه‌بندی اصول نظریات نحویان در باب عامل از دیدگاه ابراهیم مصطفی.....
۹۹	نظرات ابن مضاء قرطبی در کتاب «الرد علی النحاة».....
۹۹	کنار گذاردن نظریه عامل.....
۱۰۷	باب اشتغال در کتب نحوی.....
۱۱۲	باب تنازع.....
۱۱۶	حذف علت‌های دوم و سوم.....
۱۲۲	فاء سببیه.....
۱۲۴	جواز عطف و قطع با فاء سببیه.....
۱۲۶	قیاس.....
۱۲۶	کنار گذاشتن تمرین غیر عملی.....
۱۲۹	تحلیلی از توفیق یا شکست دعوت ابن مضاء قرطبی.....
۱۳۱	روش توصیفی ابن مضاء قرطبی در قواعد نحوی.....
۱۳۳	ویژگی‌های مهم روش تجویزی.....

ارزیابی سبک ابن مضاء قرطبی و نسبت تطبیق آن با مفهوم روش توصیفی.....	۱۳۴
فصل ششم: تأثیرپذیری اساتید نحو از دیدگاه‌های ابن مضاء قرطبی.....	۱۳۷
تأثیرپذیری اساتید نحو از دیدگاه‌های ابن مضاء قرطبی.....	۱۳۸
نظرات ابراهیم مصطفی.....	۱۳۸
شوقی ضیف.....	۱۳۹
نظرات اسماعیل حمزای درباره دیدگاه شوقی ضیف.....	۱۴۲
بررسی اندیشه‌های نحوی دکتر مخزومی.....	۱۴۶
دیدگاه طه حسین نسبت به کتاب «الرد علی النحاة».....	۱۴۷
نظر ابن خلدن درباره نحو و اعراب.....	۱۴۹
نظر استاد خاں السکاکنی.....	۱۴۹
نظر دکتر محمد کمال حسن.....	۱۵۰
نظر دکتر مصطفی مندر.....	۱۵۱
فصل هفتم: تسهیل علم نحو از دیدگاه معاصرین.....	۱۵۳
روش‌های تدریس قواعد عربی (نحو).....	۱۵۴
روش استقرایی استنباطی.....	۱۵۴
روش قیاسی استنتاجی.....	۱۵۴
تسهیل نحو از دیدگاه قدما.....	۱۵۵
پیشنهادهای موجود در زمینه روش تسهیل نحو عربی.....	۱۵۶
دیدگاه دانشگاه الازهر در قبال گرایش‌های نوین در زمینه تدریس نحو.....	۱۶۱
بررسی تأثیر حذف عامل در تسهیل نحو عربی از دیدگاه عبدالستار محمد ری.....	۱۶۳
اعراب تقدیری.....	۱۶۴
نگاهی تحلیلی بر آراء نحوی ابن مضاء قرطبی.....	۱۶۵
منابع و مآخذ.....	۱۷۱

مقدمه

«زبان» یک پدیده اجتماعی پویاست و در هر سرزمین با مرور زمان و به تناسب ارتباطات و پیشرفت عصر، دچار تغییر شده و گاه شاهد رشد و گاه دچار نقصان و کاستی و از درجه پیشین خود تنزل می‌یابد.

عرب‌زبانان پس از ظهور اسلام و سیطره آن بر پهنه وسیعی از سرزمین‌های اطراف، ارتباطاتی بسیار گسترده‌تر از گذشته با مردمی یافتند که به زبان‌های دیگر سخن می‌گفتند و در یک روند بسیار طبیعی در اثر این ارتباط زبان عربی فصیح‌شان دستخوش تغییر شد و از جهاتی در معرض خطر قرار گرفت. اسناد موجود تأیید می‌کنند که حضرت علی (علیه السلام) با مشاهده این مشکل و برای جلوگیری از سقوط زبان عربی «ابوالأسود دؤلی» را مأمور تنظیم قواعدی ساختند که خود، چارچوب اصلی آن را برای او بیان کرده بودند. این دانش «نحو» نام گرفت.

علم نحو، رفته رفته رشد کرده و سپس در پی آشنایی اعراب با روش منطقی یونانیان در پیگیری علت امور، دانش نحو نیز تحت تأثیر این روش منطقی قرار گرفت و نحویان در جستجوی علت بیان عبارات عربی به شکل موزون و دشتان برآمدند.

گروهی به استقراء روی آورده و گروه بیشتری به استدلال و تعلیل پرداختند و به این ترتیب، نحو عربی رو به پیچیدگی گذاشت و رفته رفته پیچیده‌تر شد. زیرا استفاده از سلیقه‌های شخصی در گزینش برخی مسائل نحوی، بیرون از ظاهر عبارات و نادیده گرفتن معنی، استفاده از شواهد شعری به جای قرآن، حدیث، تحلیل‌های عقلی و فلسفی در مباحث نحو موجبات پیچیدگی قواعد نحو را فراهم می‌کرد و این آغاز مشکلات بود.

گروهی از اندیشمندان در پی ردّ یابی مشکل، استفاده از «منطق» را در علم نحو مورد انتقاد قرار دادند، ولی روش مذکور که تجلی آن در نحو بصره و خصوصاً در «لکتاب» سیبویه قابل مشاهده است، طی اعصار و قرون به راه خود ادامه می‌داد.

در آن سوی سرزمین‌های اسلامی یعنی اندلس، قاضی القضاة دولت موحّدین «ابن مضاء قرطبی» با تأسی به مکتب ظاهری و تأثیرپذیری از اندیشه‌های اصلاح‌طلبانه اساتید خود، به اقدامی نو دست زد و با دعوت به کنار گذاشتن مبحث «عامل» از نحو، خواهان نگاهی نو به بخش‌های مختلف نحو شد و آراء خود که از زاویه زبان‌شناختی و با تکیه بر استقراء و لزوم

استناد به آنچه از عرب اصیل روایت شده به مسائل می‌نگریست؛ به صورت مدون و مبسوط در کتابی با عنوان «الردّ علی النحاة» به رشته تحریر کشید.

او در این کتاب به ردّ برخی از اصول نحوی از جمله بحث عوامل و علل پرداخت و بر بسیاری از مسائل پیچیده و تمارین غیرعملی، خط بطلان کشید. ابن مضاء با اعتقاد به تأثیرپذیری نحویان قدیم از منطق و فلسفه در میان مباحث نحوی، این روش را نادرست خوانده و خواستار کنار گذاردن مبحث «عامل» از نحو شد و با ردّ تأثیر «عامل» بر حرکات اعرابی، متکلم را تنها دلیل مؤثر در ایجاد اعراب کلمات دانست.

اگرچه نظرات ابن مضاء آن طور که انتظار می‌رفت، مورد توجه اذهان قرار نگرفت اما با مطالعه دیدگاه‌های برخی از نامداران عرصه نحو، در زمینه تسهیل این علم در عصر حاضر درمی‌یابیم که نظرات ابن مضاء به زمان خود، محصور نشده و به فراموشی سپرده نشده است؛ بلکه ندای دعوت او تا عصر حاضر نیز رسیده است و این امر ما را به تأمل بیشتر درباره لزوم تجدید، نوآوری و اصلاح در رسم نحو و امثال آن دارد. اگرچه سازمان دادن به یک مجموعه قواعد، امری تدریجی است و لزوماً چند دهه به طول خواهد انجامید.

برای اینکه در این مهم، فتح بابی شده باشد به بررسی آراء ابن مضاء قرطبی و احیاء آراء ارزنده این عالم برجسته پرداخته و دیدگاه‌های نحوی او را از این رهگذر به خوانندگان کتاب عرضه می‌داریم. سپس نظرات وی را بر اساس تطبیق آن با اصول نحوی و مقایسه آن با برخی از نحویان مشهور بررسی می‌نمائیم. به نظرات موافقان و مخالفان وی اشاره می‌نمائیم و با اشاره به روش نحوی او وجه تمایز او با دیگر نحویان را روشن می‌سازیم. سپس به توضیح مکاتب نحوی، چگونگی پیدایش آنها و اختلاف موجود میان آنها در زندگی و عصری که ابن مضاء در آن می‌زیسته و در آراء نحوی وی مؤثر واقع شده است می‌پردازیم.

نویسنده آرزومند است مجموعه حاضر با گردآوری و بررسی نظرات موجود در این زمینه، گامی مؤثر جهت درک بهتر قواعد نحوی و دستیابی به آموزش آسان‌تر قواعد عربی برداشته باشد.